

Оригинални научни рад
Примљен: 19. октобра 2023.
Прихваћен: 21. новембра 2023.
УДК 801.82:821.163.41 Сијарић Ђ.
811.163.41`354
10.46630/phm.16.2024.39

Аднан Х. Бјелак¹

Државни универзитет у Новом Пазару
Департман за филолошке науке
Српска књижевност и језик
<https://orcid.org/0000-0002-7395-9808>

УПОТРЕБА И ФУНКЦИЈА ЦРТЕ У РОМАНУ *КОНАК ЂАМИЛА СИЈАРИЋА*²

У раду се бавимо језичком анализом материјала ексцерпираног из романа *Конак Ђамила Сијарића*. Настојимо да прикажемо употребу црте као интерпункцијског знака, који је у контексту романа носилац стилских ефеката. Будући да се црта, према правописној норми српског језика, третира као знак који нема обавезну примену, а који најчешће замењује запету када је потребан изразитији знак одвајања или наглашавања, те који се користи и да би се избегло нагомилавање запета, за замењивање двеју тачака, те, у приповедачком тексту, и уместо наводника, настојимо указати на све ефере употребе црте у креирању књижевноуметничког израза овог аутора – од употребе у служби јаког изражајног средства, којим истиче контекстуално битне делове текста, до употребе у служби пауза, које нису ни сасвим кратке да би их означио запетом, нити су сасвим дуге да би их означио тачком. У његовим цртама је, стога, садржана читава експресија. Њима аутор указује на изузетну семантичку битност исказа који је додат након црте. Ту је, заправо, чин писања повезан са потребом *живој казивања*, где реченичне конструкције наводе на утисак да аутор не жели *чишћаоца* свог текста колико *слушаоца*.

Кључне речи: језик, интерпункција, црта, стил

1. Уводна разматрања

Ђамил Сијарић (1913–1989) један је од књижевника 20. века са јужнословенског простора, карактеристичан посебно по језичком изразу. Припада ауторима који кроз књижевноуметнички текст негују народни говор, не нарушавајући при том ваљан прозни карактер. Сијарић је књижевник који изузетну пажњу посвећује лексици, тиме указујући на социообразовну и конфесионалну свест наратора у својим делима. Углавном познат књижевној критици, са различитим мишљењима о његовом ставаралаштву³, у науци се његов језички израз није промовисао у тој

1 adnan_bjelak@msn.com

2 Тема је изложена на II Научној конференцији за младе истраживаче и докторанде *Савремени токови у изучавању језика, књижевности и културе*, одржаној 30. 9. и 1. 10. 2023. године на Филолошком факултету Универзитета у Београду.

3 О његовом књижевном стваралаштву негативне коментаре дао је Бандић кроз текст *Величање њпросечности* публикованом 1986. године у *Критичари о дјелу Ђамила Сијарића*, чији је издавач

мери. Најзначајније помаке остварили су Хаснија Муратагић Туна (1993) и Саво Стевовић (1997), који су се језиком овог аутора бавили у докторским дисертацијама. Муратагић Туна је свој допринос у проучавању језика овог аутора дала и кроз *Линвостилистичке интерпункције* (2005) и неколико научних радова. Језиком Тамиле Сијарића бавили су се и Д. Барјактаревић кроз *Бихорски јовор* (1966), а новијег датума Б. Вељовић (2018), А. Бјелак (2022) и др. Скоро сви аспекти проучавања језика овог аутора били су усмерени ка дијалектологији или су се ње дотицали. У том смислу, посебно ћемо нагласити Стевовића и Барјактаревића. Међутим, оно по чему се Сијарићев језички израз додатно издваја јесте употреба интерпункције. Она је код њега носилац стилских ефеката, те је у служби јаког изражајног средства. Душка Кликовац (2019: 15) подвлачи да интерпункција и има стилску вредност, те да се посебно манифестује кроз књижевноуметнички стил. Стевановић (2013: 89) у том смислу указује да се тада каткад и мимоилази ортографска норма, истичући да се тиме појачава уметнички утисак и изражајност. Ауторка даље наводи да се овакви поступци, ако су у складу са карактером текста, приказују као право писца и не оцењују по томе јесу ли правописно правилни или не, већ се карактеришу као уметничка слобода (STEVANOVIĆ 2013: 89).

Јурјевић (1984: 407) наводи да је интерпункција костур текста, те да би се без ње распао или би се смислено претворило у бесмислено, констатујући да би се одузимањем интерпункције добила безлична хрпа и гомила речи са којима не бисмо знали шта ћемо, уз напомену да се и измештањем интерпункције за само једну реч – напред или назад, може добити сасвим другачије значење.

Интерпункција се дели на граматичку и логичку. Граматичка тачно налаже правила употребе интерпункције, док логичка дозвољава слободу. Међутим, потребно је нагласити да је нетачно да логичка интерпункција не поседује никаква правила и да њена употреба подразумева потпуну слободу. Ово схватање је у складу са закључцима Силића (2013: 418), који каже да семантичка (логичка) интерпункција нипошто није слободна, већ и она подлеже строгим (комуникацијским) законитостима.

Ђужић (2015: 239), уопштено говорећи о односу наведених двеју интерпункција, указује да је граматичка повезана са граматичком односно синтаксичком структуром, па се презицијне може одредити и као *синтаксичка интерпункција*, а интерпункција утемељена на семантичком начелу (семантичка или логичка, понекад названа и слободна интерпункција) условљена је садржинском везом између делова реченице.

О граматичкој и логичкој интерпункцији било је полемике још у Вуково време. Он се, наиме, 20-их и 30-их година 19. века користио граматичком, да би под утицајем Ђура Даничића нагло прешао на логичку. У том смислу, Даничић се и сматра најзаслужнијим за увођење логичке интерпункције у наш језик (SIMIĆ 1982: 188).

Душка Кликовац, међутим, истиче разлике између интерпункцијских и правописних знакова, замерајући што у актуелним правописима и правописним приручницима те две целине нису издиференциране, сматрајући да су први рече-

нични, те да се други на реченицу и не односе (KLIKOVAC 2019: 16). Она (2019: 17) у интерпункцијске (реченичне) знакове убраја тачку, упитник, узвичник, тротачку, запету, двотачку, тачку и запету, црту, наводнике и заграду.

Будући да сваки од претходно наведених интерпункцијских знакова у Сијарићевом изразу завређује засебну анализу, у овом раду се давимо само употребом и функцијом *црте*, која се у Правопису српског језика третира као знак који нема обавезну примену (2010: 122), а који најчешће замењује запету када је потребан изразитији знак одвајања или наглашавања (Ibid.), те се користи и да би се избегло нагомилавање запета, за замењивање двеју тачака, те, у приповедачком тексту, и уместо наводника (Ibid.).

Црту у језичком изразу овог аутора посматрамо као јако изражајно средство, а анализи ексцерпираних грађе из романа *Конак* приступамо дескриптивно, указујући на главне сфере употребе црте – примарно као логичког интерпункцијског знака.

2. Анализа материјала

Богатство језичког израза Ђамила Сијарића очитује се различито – од употребе дијалекатског језичког блага, чиме чува говор родног Бихора и верно преноси говор једног етноса у једном времену, до креирања књижевноуметничког израза употребом интерпункције у служби јаког изражајног средства, чиме нам сугерише како треба схватити одређене делове текста.

Враћам се у кадилук аковски – да умрем тамо гдје сам рођен, јер стар сам: да умрем код оне горе што се Јелачом зове, и оне воде што се Неначом зове. (стр. 5)
Писао сам много. А то је због тога што друго и не знам. А ни други ништа не знају – ни везири што су у Стамболу, ни паша што је над Србијом, ни ми што смо кроз Србију путници; па, боже, покажи пут ономе ко га не зна, роб те твој моли Алија: да циља се свог дохвати – воде и земље гдје се родио, да ту и умре. (стр. 6)

Овакво структурисање – али и понављање, исказа указује на битност повратка у родно место онога који је већ стар и који свој почетак жели да повеже са својим крајем – родним Аковом. Међутим, разлика која се манифестује у датим примерима јесте у томе што је у првом присутно обраћање у првом лицу. Већ у другом примеру дистанцира се од позиције говорника у првом лицу, јер је и сам контекст обраћања другачији. У првом примеру Алија говори колико да констатује ствари, а у другом се из позиције *дожијеј роба* обраћа за помоћ да своју жељу и реализује. Овакво обраћање, у трећем лицу, може указивати и на саму скромност хадума Алије, али и на одсуство хтења и животних прохтева који једном човеку његове карактеризације нису били својствени. У том смислу, кроз Алијине речи, приказује се и позиција слуге управо, те делује као да се обраћа за неког другог а не за себе. Катнић Бакаршић (2001: 251), третирајући синонимију лица (релацију *и преће лице једнине – ирво лице једнине*), и назначавача да може бити реч о емоционалном стању, у ком се употребом трећег лица формало удаљава од првог. Но, било да је реч о констатовању или молби, обраћању у Ја или Он форми, употребом црте јасно се указује на битност повратка у родни крај. Оваква употреба црте наводи на

закључак да је она за Сијарића јако изражајно средство, којим истиче контекстуално битне делове текста.

Неретка је појава да Сијарић цртом одваја једну целу зависносложену реченицу.

Пишем ово ради самог себе – јер не бих могао да не пишем кад ми се овако разбије сан, кад сам крај свијеће, а вани тмина; пишем – јер калем је једини мој друг. (стр. 5)

С друге стране, региструјемо и случајеве где сасвим прекида мисао, правећи дужу паузу, означавајући је тачком.

...криви су данас, мој хадуме, и диречи који турску царевину држе. Јер то ти данас, мој хадуме, иде једно с другим. (стр. 8)

Дакле, једну сложену синдетску структуру прекида градећи две засебне реченице од којих ће једну започети зависним везником. Овај поступак може наћи оправдање у стилском обликовању текста, где аутор издвојеном узрочном реченицом закључује дијалог за дату тему и прелази на следећу.

Приказани начини обликовања књижевноуметничког израза наводе на закључак да је Сијарић врло спонтан у писању, „јер он течно пише као што течно говори“ (БЈЕЛАК 2022: 68). Стиче се утисак да аутор паузе, које нису ни сасвим кратке да би их означио запетом, нити су сасвим дуге да би их означио тачком, реализује цртом. У овим цртама садржана је читава експресија. Њима се указује на изузетну семантичку битност исказа који је додат након црте, а исказан зависном узрочном реченицом. Ту је сам чин писања повезан са потребом, а средство којим се пише добија своју персонализацију, чиме се указује на социјализацију једног од Сијарићевих ликова – хадума Алије.

И иначе, када жели да укаже на појединости које квалитативно детерминишу живот хадума Алије, Сијарић се опредељује за црту. Таква појава евидентна је у следећим примерима, у којима се истицањем само једне речи или тек неколико њих, и указује на друштвени статус Сијарићевог лика. Традиционално, хадуми и јесу *слује* (ар. *хадим*), како је и забележено код Шкаљића, односно *евнуси*, *ушкољњеници* (тур. *хадум*) (1966: 295). Стога и није зачудо што је Алија приказан на овакав начин. Но, иако је у питању нешто што је устаљено – за друштвено-историјски контекст који се приказује, од изузетног је значаја што је овде реч о приповедању у првом лицу, чиме се у коначници указује на Алијину свесност стања у ком се налази – и психофизички, и социјално, па је то цртом и обележено.

А послије, Шер-Ане, научена добро, а уз то хадума, евнуха, Шер-Ане, узимали ме царски официри и спахије за агу у својим харемима, у којима сам служио готово цио свој вијек – деверајући око жена, ја – хадум. (стр. 6)

И сам сам, као ова свијећа, цијелог вијека цвјетао неким невеселим жутим цвијетом и овакав какав сам, Шер-Ане: друкчији од других – ни мушко ни женско, него један евнух, један хадум, повијао се по свијету овамо и онамо... (стр. 5)

Мој господар се већ пробудио, и ваља ми ићи да му помогнем око умивања и

облачења – и да му причиним уживање што ту службу обавља хадум који је и паше облачио, и у харемима био харемски ага. (стр. 8)

Поред тога што се цртом користи за издвајање специфичности из Алијиног живота, Сијарићу је она основно средство и за указивање на ма какве квалитативне вредности описиваног лика и/или предмета.

Прилазиле су жене да погледају доље – а послје је нијесу умјеле да се врате, ни да сједну, ни да стоје. (стр. 149)

Аутор овде цртом истиче (не)самосталност жена које су боравиле у конаку, указујући на њихову неспретност и неспремност, настале као резултат даноноћног боравка у затвореном – без социјалних релација и контаката са светом изван конака.

Сијарић црту употребљава и за креирање управног говора. Овај поступак и иначе представља праксу у обликовању књижевноуметничког израза било ког аутора, тако да регистрована појава Сијарића неће издвајати од осталих књижевника, који црту употребљавају како би избегли беспотребно нагомилавање наводника. Црта, којом се замењују наводници у управном говору, не доприноси тумачењу текста, те и нема стилску употребну вредност.

Мој господару, – рекао сам му – нека ти бог да срећан дан – и пуно добра пожелио сам моме господару... (стр. 9)

Не дозволи му, о аго – вели, – да његово око види моје лице. (стр. 106)

Међутим, и ова Сијарићева конструкција (први пример) је у последњем специфична за његов стил. Део исказа „– и пуно добра пожелио сам моме господару...“ стилски је маркиран и у њему је црта носилац стилских ефеката. Аутор цртом истиче накнадно додату конструкцију која није део управног говора, али је свакако део исказа који оставља утисак спонтаног низања мисли преточених у реченичну конструкцију.

Стилска вредност употребе црте присутна је и у наредним примерима.

Скинуо сам мараму с јабуке, куцнуо у врата – причекао, и она се отворила. (стр. 9)

Па помислих – и изрекох: о како пролазе људски накити, шаренило, мириси и одаје, а долази капија – и пут, онај посљедњи... (стр. 71)

Употребом црте у датим исказима аутор не указује на посебно битне контекстуалне околности. Њоме упућује тек на темпорални моменат потребан од реализације претходне радње (куцнуо у врата; помислих) до реализације следеће (– причекао; – и изрекох). Овакав поступак приказује живост једне сасвим обичне активности, где се цртом сликовито приказује природно чекање од момента *куцања* до момента *отварања врати*, односно од момента *помисли* до момента *изрицања*. На овај се начин, закључићемо, читалац наводи да чулно прихвати текст, да га осети, себи пиктурално предочи. У коначници, стиче се утисак да се овде и не очекује читалац колико његов слушалац, те да би аутор ово радије усмено изрекао неголи писаним приказао.

У следећем примеру цртом се истиче културолошки феномен тог времена својствен женама – примарно муслиманкама.

Седма врата одавде његова су и о вратима, о јабуци од сребра – марама је. Боје је мрке – па знам по тој боји мараме: да сам му синоћ упустио неку мрку ропкињу из Влашке. (стр. 9)

Посебан акценат је на марами као нужном делу одеће одрасле женске особе – што је парадоксално узимајући у обзир релацију овог начела својеврсне заштите жена са контекстом у ком се те исте жене налазе у роману *Конак*, док се наредним истицањем боје мараме указује на конфесионалне разлике жена које су боравиле или могле боравити у конаку, где је хадум Алија провео свој животни век. Уз то, истицањем мараме и њене боје а не саме жене, алудира се на позицију жене у датој околности коју Сијарић приказује, којој су идентитарна обележја занемарена, те је њена личност садржана у лексеми *ройкиња*.

Цртом се истичу и одређена општа размишљања, унутрашњи монолози који су својствени Алији – његова размишљања и промишљања.

Нагледао сам се довољно зоре и намислио свакојаким мисли; а није добро – у почетку дана, мислити ишта и о чему, сем како ће се, с првим сунцем, у цвијећњаку отворити цвјетови и на њима засјајкати роса. (стр. 7)

И у оваквим условима, цртом се означавају битни делови исказа. Сијарић овде, кроз Алијин лик, указује на битност јутра, новог дана, поновно буђење, рађање, али такву мисао и прекида Алијиним речима:

И чини ми се да је то цвијеће једино што цвјета у овом дому, јер све друго вене и пропада... (стр. 8)

3. Закључна разматрања

Опсервацијом материјала ексцерпираниог из романа *Конак* Ђамила Сијарића можемо констатовати да је употреба црте у креирању књижевноуметничког израза овог аутора врло заступљена и функционално разнолика. У роману *Конак* она:

- истиче контекстуално битне делове текста и доприноси експресивности исказа;
- указује на семантичку битност исказа додатог након црте;
- истиче квалитативне вредности ликова и њихов друштвени статус;
- замењује наводнике у управном говору;
- указује на спонтаност настанка исказа и означава природне паузе између реализације двеју радњи;
- обележава културолошке феномене;
- истиче општа размишљања.

Регистроване и приказане сфере употребе црте, закључићемо, указују да је Сијарић знатно чешће употребљава као интерпункцијски знак а не правописни, те да је утемељена на семантичком начелу и означена као семантичка или логичка

црта, која умногоме доприноси разумевању датог књижевноуметничког текста.

Цитирана литература

- BJELAK 2022: BJELAK, Adnan. Upotreba i funkcija zareza u Sijarićevoj priči *Slika. Uzdanica*, XIX(1), Jagodina: Fakultet pedagoških nauka, 2022. 65–72. [orig.] БЈЕЛАК, Аднан. Употреба и функција зареза у Сијарићевој причи *Слика, Узданица*, XIX(1), Јагодина: Факултет педагошких наука Универзитета у Крагујевцу, 2022. 65–72.
- JURJEVIĆ 1984: JURJEVIĆ, Juraj. Interpunkcija – melodija piščeva stila. *Obnovljeni život*, 39(5), 1984. 405–407.
- KATNIĆ BAKARŠIĆ 2001: KATNIĆ BAKARŠIĆ, Marina. *Stilistika*. Sarajevo: Ljiljan.
- KLIKOVAC 2019: KLIKOVAC, Duška. O stilskim vrednostima odsustva interpunkcije. *Književnost i jezik*, LXVI/1. [orig.] КЛИКОВАЦ, Душка. О стилским вредностима одсуства интерпункције. *Књижевност и језик*, LXVI/1, Београд, 2019.
- PEŠIKAN, JERKOVIĆ, PIŽURICA 2010: PEŠIKAN, Mitar, JERKOVIĆ, Jovan, PIŽURICA, Mato. *Pravopis srpskog jezika*. Novi Sad: Matica srpska. [orig.] ПЕШИКАН, Митар, ЈЕРКОВИЋ, Јован, ПИЖУРИЦА, Мато. *Правопис српског језика*, Нови Сад: Матица српска, 2010.
- SIJARIC 1981: SIJARIC, Camil. *Konak*. Sarajevo: IRO „Veselin Masleša“.
- SILIĆ 2013: SILIĆ, Josip. Semantičko interpunkcijsko načelo i prozodija rečenice. *Govor*, XX, 1–2. 411–420.
- SIMIĆ 1982: SIMIĆ, Radoje. Neka načela logičke interpunkcije u pravopisima srpskohrvatskog jezika do Prvog svetskog rata. *Književni jezik*, 11/4. Beograd. 185–193.
- STEVANOVIĆ 2013: STEVANOVIĆ, Jelena. *Normativno-stilistički aspekti kulture izražavanja srednjoškolaca*. Doktorska disertacija. Kragujevac: Univerzitet u Kragujevcu, Filološko-umetnički fakultet. [orig.] СТЕВАНОВИЋ, Јелена. *Нормативно-стилистички аспекти културе изражавања средњошколаца*. Докторска дисертација. Крагујевац: Универзитет у Крагујевцу, Филолошко-уметнички факултет, 2013.
- ĆUŽIĆ 2015: ĆUŽIĆ, Tomislav. Sintaktički (i suprasintaktički) aspekti pravopisne norme. *Raspave*, 41/2. 225–261.
- ŠKALJIĆ 1966: ŠKALJIĆ, Abdulah. *Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku*. Sarajevo: Svjetlost.

Adnan H. Bjelak

THE USE AND FUNCTION OF LINE
IN THE NOVEL KONAK BY CAMIL SIJARIC

Summary

In this paper, we deal with the linguistic analysis of material excerpted from the novel *Konak* by Camil Sijaric. We try to show the use of the line as a punctuation mark, which in the context of the novel is the bearer of stylistic effects. Since, according to the orthographic norm of the Serbian language, a dash is treated as a sign that does not have a mandatory application, and which most often replaces a comma when a more distinct sign of separation or emphasis is

needed, and which is also used to avoid the accumulation of commas, to replace two periods, and, in the narrative text, and instead of quotation marks, we try to point out all aspects of the use of the line in the creation of the literary and artistic expression of this author – from the use of a strong expressive tool, which highlights contextually important parts of the text, to the use of pauses, which are not even quite short to mark them with a comma, nor are they quite long to mark them with a period. In his features, therefore, the whole expression is contained. With them, the author indicates the exceptional semantic importance of the statement that was added after the line. There, in fact, the act of writing is connected with the need for live telling, where the sentence constructions give the impression that the author does not want the reader of his text as much as the listener.

Keywords: language, punctuation, line, style